

ORTA ASYA'DA ABD-ÇİN-RUSYA REKABETİ VE TÜRK DÜNYASINA YANSIMALARI

US-CHINA RIVALRY IN CENTRAL ASIA AND ITS REFLECTIONS ON THE TURKIC WORLD

Orhan KARAOĞLU*

Öz

ABD ve Çin arasındaki jeopolitik mücadelenin küresel ve bölgesel politikaları yansımalarının en çok hissedildiği bölge Orta Asya bölgesidir. Türkiye'nin de son dönemde Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerinin derinleşip gelişmesi, ABD-Çin-Rusya arasındaki jeopolitik çekişmenin de etkisiyle daha da dikkatle izlenmektedir. Türkiye, Rusya'nın geleneksel olarak kendi ilgi alanı olarak gördüğü, Çin'in ise hızla girmekte olduğu bir bölgede daha da etkili olmak istemektedir. Ankara'nın bu adımı doğal olarak Moskova'yı ve Pekin'i rahatsız etmektedir. Tabiatıyla, Türkiye'nin bu bölgede ne Rusya ne de Çin ile tek başına rekabete girmesi realist bir anlayış değildir. Fakat bölgede çatışan çıkarlar ve jeopolitik gelişmeler, Türkiye'nin daha çok ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Özellikle ABD-Rusya ve Çin arasındaki jeopolitik çekişme Türkiye'ye fırsatlar doğurmaktadır ve bu durumun Türk Dünyasına yansımaları olmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Orta Asya, Türk Dış Politikası, Türk Dünyası, Jeopolitik, Rusya, Çin

* Dr. Uluslararası İlişkiler Uzmanı, orhankaraoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1389-5512>.

Abstract

The region where the global and regional policy reflections of the geopolitical struggle between the US and China are most felt is the Central Asian region. The deepening and development of Turkey's relations with the Central Asian countries in the recent period, with the effect of the geopolitical conflict between the US, China and Russia, is being watched more carefully. Turkey wants to be even more influential in a region that Russia traditionally regards as its area of interest and China is rapidly entering. This step of Ankara naturally disturbs Moscow and Beijing. Naturally, it is not a realistic perception for Turkey to compete with neither Russia nor China in this region alone. However, the conflicting interests and geopolitical developments in the region make Turkey come to the fore even more. In particular, the geopolitical conflict between the US, Russia and China creates opportunities for Turkey and this situation has reflections on the Turkic World.

•

Keywords

Central Asia, Turkish Foreign Policy, Turkic World, Geopolitics, Russia, China

GİRİŞ

NATO içerisinde ikinci büyük orduya sahip olan Türkiye, Balkanlardan Kafkaslar ve Orta Asya'ya ve Akdeniz'den Orta Doğu'ya kadar uzanan yakın komşularıyla ilişkileri başta olmak üzere her zaman stratejik tartışmaların içerisinde bulunmuştur.

Türkiye Soğuk Savaş ardından Orta Asya'daki devletleri tanıyan ilk ülke olmuştur. Türk dış politikasının o dönemde (1991-1993) stratejisi bölgede model ve lider olma amacını taşımaktadır (Aydın, 2001, s. 372). Böylelikle bölgedeki Rus etkisini kırmak istemekteydi. Bunu takip eden (1993-1995) dönemde SSCB'nin dağılmasının ardından doğan boşluğu Rusya Federasyonu'nun kolayca bırakmayacağı anlaşılınca Türkiye bölgesel gerçekleri iyi analiz eden Rusya Federasyonu'nu dışlamayan daha realist ve itidalli bir dış politika stratejisi izlemeye çalıştı (Aydın, 2001, s. 372).

Gerek bölgesel gerekse küresel gelişmeleri derinden etkileyen 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında ABD öncülüğünde Afganistan'a askeri operasyon başlatılması ve yine ABD'nin Afganistan'dan 2021'de çekilmesi, Çin tarafından başlatılan Bir Kuşak Bir Yol projesi Soğuk Savaş sonrası küresel düzenin farklı bir rotaya girdiği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte İngiltere'nin AB'den ayrılması ve küresel politikalara daha angaje olmaya çalışması, Rusya'nın yakın coğrafyasına yaptığı müdahaleler (Gürcistan, Ukrayna gibi) Azerbaycan'ın 2020'de 44 günde elde ettiği zaferle 30 yıllık işgali sonlandırması gibi önemli jeopolitik kırılmalar yaşanmıştır. ABD ve Çin arasında yaşanan küresel jeopolitik rekabet ile birlikte, bu rekabetin yaşandığı bölgelere çeşitli yansımaları olmaktadır. Bu bağlamda bu makalede küresel ve bölgesel jeopolitik mücadelenin önemli bir safhasını oluşturan Orta Asya'ya odaklanılacaktır.

ABD ve Çin arasındaki jeopolitik mücadelenin küresel ve bölgesel politikaları yansımalarının en çok hissedildiği bölge Orta Asya bölgesidir. Türkiye'nin de son dönemde Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerinin derinleşip gelişmesi, ABD-Çin arasındaki jeopolitik çekişmenin de etkisiyle daha da dikkatle izlenmektedir. Orta Asya'ya giderek daha fazla yönelen Türkiye, Türk devletleriyle ekonomik, siyasi ve askerî ilişkilerini yoğunlaştırmaktadır (Arık, 2013, s. 79).

Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın tam üye olarak, Türkmenistan ve Macaristan ise gözlemci olarak girdiği Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Avrupa'dan Çin'e kadar uzanması da Türkiye'nin ve TDT'nin önemini daha da artırmaktadır.

Türkiye'nin Dağlık Karabağ'daki Kasım 2020 savaşında Azerbaycan'a başarılı desteği, Ankara'yı daha doğuda, Orta Asya'da yeni diplomatik ve ekonomik girişimlerde bulunmaya teşvik etmiştir.

Türkiye, Rusya'nın geleneksel olarak kendi ilgi alanı olarak gördüğü, Çin'in ise hızla girmekte olduğu bir bölgede daha da etkili olmak istemektedir. Ankara'nın bu adımı doğal olarak hem Moskova'yı hem de Pekin'i rahatsız etmektedir. Aslında Türkiye, bu bölgede ne Rusya ne de Çin ile tek başına rekabete girebilecek güce sahip değildir. Fakat bölgede çatışan çıkarlar ve siyasi engeller, Türkiye'nin daha çok ön plana çıkmasına olanak sağlamaktadır. Özellikle ABD-Rusya ve Çin arasındaki çekişme Türkiye'ye fırsatlar doğurmaktadır.

Rusya ve Çin'in bazı konularla ilgili tutumu örtüşse de bu ülkeleri müttefik olarak adlandırmak mümkün değildir. Ekonomik açıdan dünya ikincisi olan Çin, Rusya için aynı zamanda bir korkutucu bir güçtür. Yani Çin, hem nüfusu hem ekonomik gücü hem de toprak iddiaları nedeniyle Rusya için bir tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca ortak sınırları olan Rusya ve Çin'in komşu ülkelerle ilgili çıkarları da çatışmaktadır.

Dünyanın ikinci ve üçüncü büyük askeri gücü olan bu devletler, açık savaşa girme niyetinde olmasalar da bir noktada birbirlerini önlemeye çalışmaktadırlar. Türkiye'nin Orta Asya'ya girişi de bu bağlamda Türkiye için fırsatlar oluşturabilme potansiyeline sahiptir.

TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE TÜRK DEVLETLER TEŞKİLATI

Asya kıtası ve özelinde Orta Asya bölgesi, Türkiye için son yıllarda daha da önem kazanmaktadır. Türkiye tarihsel, kültürel, etnik ve dinî olarak özellikle Orta Asya ile bağlara sahiptir. Türk tarihi ve kimliğinin kökleri Orta Asya'ya dayanması da Türkiye'nin bölgedeki ilişkilerinin zeminin kolay oluşturmaya vesile olmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ankara, Türk devletlerinin bağımsızlığını hemen tanımış ve bir devlet kurmaları için onları desteklemiştir (Amineh & Houweling, 2004, s. 82).

Türkiye, Sovyetlerin dağılmasının ardından bu ülkelerle ikili ilişkiler geliştirmiş ve onların OECD ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlara entegrasyonunu desteklemiştir. Ankara, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ile de bölgede aktif olarak yer almaya başlamıştır (Balcı & Mış, 2008, s. 400).

1992'de tüm Türk devletlerinin temsilcileri Türkiye'de bir zirve için bir araya gelmiş, bu zirvede Türk halkları topluluğu oluşturulması ve Bağımsız Türkler Birliği kurma arzusu dile getirilmişti (Arık, 2013, s. 86). Son olarak 2009'da, o dönem Türk Konseyi olarak adlandırılan, son zamanlarda organizasyonel olarak

genişleyen ve finansal gücü artırılan Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) kurulmuştur (Türk Devletler Teşkilatı, 2009).

Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi -kısa adıyla Türk Konseyi-, 12 Kasım 2021'de Türkiye Cumhurbaşkanı'nun ev sahipliğinde İstanbul'da düzenlenen ve Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devlet başkanları ile Macaristan Başbakanı'nın iştirak ettiği 8'inci zirvesinde ismini Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) olarak değiştirmiştir (Türk Devletler Teşkilatı, 2021).

Beş üyesi ve iki gözlemci ülkesi (Macaristan ve Türkmenistan) bulunan TDT, Türk Konseyini kuran ve Türk devletlerinin BM Tüzüğü'ne ve egemen eşitlik, toprak bütünlüğü ve uluslararası olarak tanınmış sınırların ihlal edilemezliği dâhil temel uluslararası hukuk normlarına bağlılıklarını teyit eden, 2009 yılında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin imzaladığı (Özbekistan'ın 2019'da katıldığı) Nahçıvan Anlaşması'na dayanmaktadır (Türk Devletler Teşkilatı, 2019). 2009'dan bu yana, gençlik, KOBİ'ler ve yeşil teknolojiler ve akıllı şehirler, bağlanırlık gibi farklı temalara sahip sekiz zirve düzenlenmiştir. Örgütün ismi değişse de üyeler arasındaki karşılıklı güveni ve iyi komşuluğu güçlendirmek, diğer bölge ülkelerine asla zarar vermemek şeklindeki temel hedefi aynı kalmıştır. Kapsayıcı bir yaklaşıma sahip TDT, üyelerinde veya üçüncü ülkelerde etnik temelli politikalar izlememektedir (İpek, 2019, s. 175).

Bölgesel örgütler arasında özgün adledilebilecek TDT, bir NATO üyesi (Türkiye), bir AB üyesi (Macaristan), iki Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü üyesi (Kazakistan ve Kırgızistan) ve daimi tarafsız ülke statüsü taşıyan bir ülkeyi (Türkmenistan) aralarında veya uluslararası sistemde hiçbir çelişkiye yer vermeyecek şekilde kendi çatısı altında toplamıştır (Önen, 2022).

Üyeleri ve gözlemcileri birleştiren ise ekonomik çıkarlar ve güvenlik endişelerine dair işbirliği alanlarına kıyasla diyalog ve anlayışı çok daha kolay ve pürüzsüz hâle getiren, medeniyetin en derin tarafı olan dildir. TDT üyeleri arasında zirve diplomasisi şeklindeki resmî temaslar, Sovyetler Birliğinin çökmesi ve Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları sonrasında 1992 yılına kadar uzansa da üyeleri ve gözlemcileri ortak dil ve kültürel miras ile birleştiren binlerce yıllık derin bir tarih mevcuttur. Bu durum, İstanbul Zirvesinde belirlenen gözlemci statüsüne de yansıtılmıştır. Gözlemci devletin ulusal düzeydeki resmî dilinin Türk dilleri ailesine ait veya onunla ilişkili bir dil olması şartı aranmaktadır (Amirbek & Anuarbekuly & Makhanov, 2017, s.180).

Teşkilatın "diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla olumlu ilişkiler" yönündeki açık taahhüdü, Vizyon 2040'ta da belirtilmiştir. TDT, 2021 sonu itibarıyla Afrika'ya 600 bin dozun üzerinde aşı bağışlamıştır (Çetinkaya, 2021).

Bir diğer kritik öncelikli alan da “sürdürülebilir çoklu bağlantırlık”tır. TDT, bu nedenle Avrasya'daki en kısa ve en güvenli ulaşım bağlantılarından biri olan Trans-Hazar Doğu-Batı Orta Koridorunun açılmasını, bununla uyumlu olarak Güney Kafkasya'nın Avrupa ve Orta Asya ile bağlantısını güçlendiren Zengezur Koridorunun kullanılmasının ilerletilmesini amaçlamaktadır. Gelecekte üçüncü taraflarla yapılacak iş birliğinin verimli bir örneği, Orta Koridor 'un tamamlayıcı yönlerinin Çin'in Kuşak ve Yol inisiyatifi gibi diğer bağlantı girişimleriyle destekleme çabası olabilir (De Waal & Stronski & Brattberg & Le Corre, 2021).

TDT, ayrıca 2019 yılında Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından başlatılan Türkiye'nin Yeniden Asya girişimiyle de bir uyum içerisindedir. Girişim, yakın tarihte küresel ekonomik üretimin yarısından fazlasını oluşturacak Asya kıtasının yükselişinin, 21'inci yüzyılın tanımlayıcı özelliklerinden olacağı gözlemine dayanmaktadır. Aynı doğrultuda, Türkiye, Asya'nın geniş siyasi, ekonomik ve kültürel çeşitliliğini göz önünde bulundurarak ve TDT' yi bölgesel işbirliğinin etkili araçlarından biri olması için destekleyerek Asyalı ortaklarıyla ilişkilerini güçlendirmeyi ummaktadır (Tomar, 2021).

TDT üyeleri ve komşuları arasında dostane ilişkiler tesis etmek, TDT'nin hedeflerinden biri olduğu gibi, Türkiye'nin Asya'ya yönelik dış politikasının en kritik bileşenlerindedir. Bu bağlamda, Ermenistan, Azerbaycan, İran, Rusya ve Türkiye'nin 10 Aralık 2021'de Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyindeki 3+3 formatındaki bölgesel istişarelerinin ilk toplantısı ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşme sürecinin başlatılması ve iki tarafın özel temsilcilerininin 14 Ocak 2022'de Moskova'da bir araya gelmesi de TDT ve bölgesel jeopolitik için önemli gelişmeler olarak dikkat çekmektedir (De Waal vd., 2021).

TDT' ye üye devletler 160 milyondan fazla nüfusuyla 1,1 trilyon doları gayri safi yurtiçi hasılaya sahiptir. Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandığı dönemlere bakıldığında, ne Türkiye ne de o ülkeler bugünkü imkânlarla sahiptir. Türkiye son 10 yılda dış politika stratejisini çeşitlendirmiş ve çok yönlü dış politika stratejisi nedeniyle aynı zamanda Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır. Orta Asya giderek Türk dış ve ekonomi politikasının odak noktası haline gelmektedir. 2018 yılında TDT üyesi devletler, Türk askerî harekâtı “Barış Pınarı Harekâtı” ortak bir bildiriyle destek vermiştir. 2020'de Türkiye'nin desteklediği Azerbaycan, Ermenistan'ı askerî olarak yenilgiye uğratmış ve Dağlık Karabağ'da Ermenilerin elindeki topraklarını geri almıştır. Özellikle Azerbaycan-Ermenistan arasında yaşanan ikinci Karabağ savaşından sonra oluşan yeni jeopolitik gerçeklik, bu süreçleri daha da hızlandırmıştır. Öyle ki Türkiye'nin Karabağ savaşındaki rolünü gördükten sonra Orta Asya ülkelerinin Türkiye'ye

yönelimi daha da artmıştır. Yani bu ülkeler Türkiye'nin bölgede bir güç haline geldiğini kabul etmeye başlamışlardır (Naumkin, 2021).

Türkiye, Azerbaycan'daki etkisi ve varlığı Orta Asya'nın Türkçe konuşulan bölgelerinde etkisini daha da genişletmek için gerekli koşulları yaratmaktadır (Kalkan 2020, s. 35). Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ateşkes anlaşması, Türkiye'yi Azerbaycan ve Orta Asya'ya bağlayan Zengezur Koridorunun oluşturulmasına yönelik bir anlaşmayı da içermiştir. Bu koridor, Türkiye'nin Hazar Denizi'ne ve daha sonra Rusya'yı atlayarak Avrupa'ya gönderilebilecek değerli açık deniz gaz kaynaklarına erişimini sağlamaktadır (De Waal vd., 2021).

Keza Türkiye, Ankara, Ermenistan ile de ilişkilerini geliştirmek istemektedir. Türkiye ve Ermenistan'ın yeni atanan özel elçileri, ilişkilerin normalleşmesini görmektedir. Müzakerelerde 1993'ten beri kapalı olan Türkiye-Ermenistan sınırının açılması olacak da gündeme gelmesi muhtemel görünmektedir. Ayrıca Türkiye'nin doğusundan Ermenistan üzerinden Azerbaycan'a uzanan bir kara koridoru oluşturulması da yer almaktadır. Bu koridor, krizlerle sarsılan Güney Kafkasya'daki jeopolitik konumu değiştirebilecek ve ilgili tüm devletler için ekonomik fırsatlar yaratabilecek bir adım olabilme potansiyeline sahiptir. Ermenistan ve Azerbaycan için olduğu gibi, aynı zamanda Türkiye ve Rusya için de bu söz konusudur. Böyle bir koridor her şeyden önce Ankara'nın Orta Asya'ya erişimi sağlayarak bir Türkiye'nin çıkarlarının sağlanmasını mümkün kılacaktır (Önen, 2022).

Ermenistan ve Azerbaycan arasında Kasım 2020'de varılan ateşkes, her iki ülke üzerinden yeni ulaşım yollarının oluşturulmasını sağlamaktadır. Teoride, bu rotalar Rusya'yı Türkiye ve İran'a bağlayabilir, Güney ve Kuzey ile Doğu ve Batı arasında yeni bağlantılar kurabilir. Bu yeni gelişmeler, potansiyel olarak hem bölgedeki Rus varlığını güçlendirebilir hem de Hazar Denizi, Orta Asya, Akdeniz ve Basra Körfezi'ni yeni şekilde birbirine bağlayabilme ihtimali mevcuttur (Trenin, 2022).

Ayrıca Türkiye, Orta Asya ülkeleri için önemli bir ekonomik ortak haline gelmektedir. Etnik ve kültürel benzerlikler, aynı dil grubuna mensup olma ve benzer zihniyet, Türk girişimcilerin Orta Asya'da tutunmalarına yardımcı olmaktadır (Yaman, 1997, s. 199).

Türkiye Dışişleri Bakanlığına göre Orta Asya bölgesinde 4.000'den fazla Türk şirket faaliyet göstermektedir. Kazakistan'da gıda, inşaat, kimya, ilaç ve imalat sektöründe çok sayıda Türk firması faaliyet göstermektedir. Sadece Kazakistan'da Türk inşaat şirketleri yaklaşık 21 milyar ABD doları yatırım yapmıştır. Bu, Türkiye'yi Kazakistan'ın en büyük yatırımcılarından biri haline getirmektedir.

Türkiye ile Orta Asya Türk devletleri arasındaki ticaret 2019'da 6,6 milyar ABD doları ve 2020 Korona yılında 6,2 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir (Türkiye Dışişleri Bakanlığı).

Keza Orta Asya Türk devletlerinden çok sayıda insan Türkiye'de yaşamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK'e göre 2021'de Türkiye'de 90.000'den fazla Türkmen, yaklaşık 35.000 Özbek, 20.000'den fazla Kazak ve 18.000 Kırgız yaşamaktadır. Buna karşılık Kazakistan'da 20.000, Kırgızistan'da 10.000, Özbekistan'da 2.000 ve Türkmenistan'da da 3.500 civarında Türk vatandaşı yaşamaktadır. 2018 ve 2019 yıllarında bir milyondan fazla Orta Asya Türk'ü Türkiye'ye ziyaret etmiştir (TÜİK, 2019).

Türk dış politikasının Orta Asya'ya yönelik hamlelerinin jeoekonomik boyutu da önemlidir. Bölgede yeni pazarların geliştirilmesi, enerji kaynaklarının güvence altına alınması, yabancı yatırımcıların çekilmesiyle jeopolitik ve güvenlik politikası konuları nihai olarak ön planda yer almaktadır (Tavşan, 2021).

Türkiye'nin dış ve Orta Asya politikası, öncelikle bölgesel ve büyük güçlerin etkisini dengelemek, güvenlik riskleriyle mücadele etmek, Türkiye'nin bölgesel bir güç statüsünü güvence altına almak ve dünya siyasetine dâhil olmasını sağlamakla ilgilidir (Balci & Mış, 2008, s. 402).

Uluslararası jeopolitik sistemdeki yapısal değişim, çok kutuplu bir dünyanın ortaya çıkışı ve buna bağlı olarak ekonomiyle jeopolitik güçteki kaymalar Ankara'ya Orta Asya'ya odaklanması için önemli bir ivme kazandırmaktadır.

ABD, dünyadaki ve bölgedeki ekonomik ve jeopolitik değişimlere -Çin'in yükselişine- ve Rusya'nın SSCB gibi büyük bir güç olma hırslarına ikili bir stratejiyle tepki vermek istemektedir. ABD öncelikle Rusya'yı Doğu Avrupa'da ve Orta Doğu'da çevrelemek istemekte, Çin'i de Güney Çin denizinde kuşatma altına almayı planlamaktadır (Graziosi, Carafano).

Ayrıca ABD ikinci olarak Çin, Rusya ve İran arasında bir ittifakı engellemeye çalışmaktadır. ABD'nin çok kutuplu bir dünyada bu stratejisi, Türkiye'nin dış politika hamleleri için bir fırsat oluşturmakta, jeopolitik konumunu güçlendirmekte ve dış politika hareket alanını genişletmektedir (Graziosi & Carafano, 2021).

Öte yandan bugün Çin'in Orta Asya'daki finansal ve yatırım imkânlarının çok büyük olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Aynı zamanda Rusya da bölgede çok güçlü bir aktör olarak görünmektedir. Buna rağmen Türkiye, Türkçe konuşan ülkeleri tek bir çatı altında bir araya getirmeyi başarmıştır. Türkiye bu noktada Rusya ve Çin'i rahatsız edecek hamlelerden kaçınarak daha itidalli bir strateji izlemektedir. Fakat Türkiye'nin dış politika hamleleri zaman zaman bölgede Çin

ve Rusya faktörünün etkisiz hale gelmesine yol açabilme potansiyeline sahip olması nedeniyle Çin ve Rusya'yı tabiatıyla rahatsız edebilmektedir (Diesen, 2021).

Daha önce de belirttiğimiz gibi Rusya, her zaman Orta Asya bölgesini kendi ilgi alanı olarak görmüştür (Stronski, 2021). Fakat bugün Türkiye'nin bölgeye girmesine ve aktif faaliyet göstermesine çok fazla tepki verememektedir. Bunun nedeni ise Çin'in bölgeye yayılmasıdır. Tek başına Pekin'e karşı koymanın zor olduğunu anlayan Moskova, Ankara'nın bölgeye girmesine çok fazla tepki vermeyerek Çin'in rolünü azaltmaya çalıştığı düşünülmektedir.

Türkiye'nin önde gelen bir devlet olarak Türk Devletleri Teşkilatı projesini ileriye götürmesi, Orta Asya ülkelerinin cazip Çin seçeneğinden soğumasına neden olabileceği potansiyeline sahiptir (Arık, 2013, s. 87). Aynı zamanda bölge ülkeleri, Rusya'dan da nispeten uzaklaşsalar da Moskova ekonomik bağımlılık ve Ankara ile iyi ilişkilere dayanarak onları kontrol altında tutmayı ummaktadır (Diesen, 2021).

Aslında Rusya, Orta Asya'da ne Çin'i ne de Türkiye'yi görmek istememektedir. Sadece bugünkü dönemde adı geçen ülkeler, kendi yönlerini seçmiş oldukları için süreçler bu şekilde devam etmektedir. Aynı zamanda bölgede büyük ölçekli planların hayata geçirilmesi, büyük finansal kaynaklar gerektiriyor. Çin de bu fonların gerçekleşmesinde büyük rol oynamaktadır (Stronski, 2021).

Çin'in bölgeye gelişinin Rusya'yı zayıflattığı kadar, çok para harcayan Çin'i de bağımlı hale getirmektedir. Türkiye için ise durum böyle değildir. Türkiye, milli köklere ve dış politikaya dayalı olarak bölgede yumuşak güç politikası yürütmektedir ve bu süreç zamanla Çin ve Rusya'nın bölgedeki etkisini azaltacak bir siyasi çizgiye dönüşebilecektir (Arık, 2013, s.87).

Türkiye, aynı zamanda bölgede Pakistan ile çok ciddi ilişkiler kurmuştur. Afganistan ile de belli ilişkileri mevcuttur. Bu, Türkiye'nin bölgede ilişkilerinin çeşitlendirerek jeopolitik ve stratejik açıdan elini güçlendirmektedir. Türkiye'nin Pakistan ve Afganistan ile ilişkilerini geliştirerek, Ankara'nın Orta Asya'daki konumunu her iki ülke aracılığıyla daha da güçlendirebilecektir (Graziosi & Carafano, 2021).

Türkiye'nin Orta Asya'ya dönüşü ve Türk devletleriyle çok taraflı işbirliği, pragmatik ekonomik ve jeostratejik güdüler tarafından yönlendirilmektedir (Graziosi & Carafano, 2021).

Türkiye, Batı'dan daha fazla özerklik elde etmek, bölgesel etkisini genişletmek ve büyük güçler Rusya ve Çin ile bölgesel güçler İran ve Suudi Arabistan'a karşı ağırlık oluşturmakla ilgilenmektedir.

Türkiye, Sovyetler Birliği dağıldığından bu yana, Orta Asya'da öncü güç olmak, tarihi "Türkistan"da jeopolitik ve jeoekonomik olarak bir siyasi nüfuz alanına sahip olmak istemektedir (Arık, 2013, s. 87). Türkiye'nin doğusundan Kafkas devletleri Ermenistan ve Azerbaycan üzerinden Hazar Denizi'ne kadar uzanan bir bağlantı yolu aracılığıyla oradan Türk devletleri Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın bulunduğu Orta Asya'ya uzanan bir alana nüfuz etme potansiyeline sahiptir (Aydın, 2006, s.31). Türkiye bu bölgede nüfuzunu geliştirme stratejisinde başarılı olursa Rusya tarafından ağırlıklı olarak kontrol edilen geniş bir bölgede bir ağır sıklet haline gelebilme şansını yakalayabilme ihtimali yüksektir (De Waal vd., 2021).

Türkiye Orta Asya'daki ekonomik ve siyasi platformlarında dengeli bir yaklaşım izleyerek süreçleri kendisinin ve TDT' nin çıkarları doğrultusunda yönlendiren bir politika yürütmektedir. Ankara, Orta Asya'da etki alanını artırmak için çeşitli araçlar kullanmaktadır. Bölgeye yönelik pragmatik ve yapıcı yaklaşımı Ankara'nın konumunu güçlendirmesini sağlamaktadır.

Türkiye, bu ülkelerin ekonomik ilişkilerini mümkün olduğu kadar geliştirmektedir. 2005-2020 yılları arasında Kazakistan'a yönelik ihracatı 460 milyon dolardan 979 milyon dolara, Kırgızistan'a yönelik ihracatı 90 milyon dolardan 416 milyon dolara, Özbekistan'a ihracatı ise 151 milyon dolardan 1,15 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye, 2020 yılında Orta Asya'ya toplamda 3,5 milyar ihracat gerçekleştirdi. Orta Asya ülkelerinden yapılan ithalat ise 2,7 milyar doları buldu. Bütün bunlara Azerbaycan ile son derece gelişmiş ekonomik ilişkileri de eklersek iki ülke 2023'te 15 milyar dolarlık ticarete ulaşmayı ummaktadır (DEİK, 2022).

Türkiye'nin bölgede artan siyasi ve ekonomik varlığını askeri katılımı ilişkilendirme girişimi, rakiplerin ciddi direnişine yol açabilecektir. Türkiye bu riskin ortaya çıkmaması için Orta Asya'da iki ardışık oyuncu -Rusya ve Çin- arasında ince bir diplomasi ve hikmetli bir dış politika izlemelidir.

BÖLGEDEKİ JEOPOLİTİK GELİŞMELER VE TÜRKİYE'NİN STRATEJİSİ

2020'de Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki 44 günlük savaş, Güney Kafkasya'nın haritasını önemli ölçüde değiştirmiştir (Trenin, 2021). Taraflarca kararlaştırıldığı üzere, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgelerini birbirine bağlamak için yeni ulaşım bağlantıları kurulacaktır. 1990'ların başından beri kapalı olan ve Ermenistan ve Azerbaycan'ın Nahçıvan'ın bölgesini uluslararası erişimden kesen bir dizi ulaşım yolu söz konusudur. Anlaşmanın öngördüğü gibi, bu kapalı yolların tümü "engelsiz" olursa, en göze çarpan etki, Rusya'dan Ermenistan'a ve İran'a Azerbaycan üzerinden uzanan kuzey-güney

rotasının yeniden etkinleştirilmesi olacaktır. Her ikisi de düşük gelir, yüksek işsizlik ve sürekli göçten muzdarip olan Azerbaycan'a ve Ermenistan'a yönelik ekonomik destek kayda değer olabilir (Stronski, 2021).

Kapalı demiryolu hatlarının yeniden açılması, Güney Kafkasya yollarından büyük hacimli yüklerin taşınması nedeniyle de olumlu bir çevresel fayda sağlayacaktır. Ermenistan ve Azerbaycan'da nispeten küçük demiryolu bölümlerinin yeniden inşa edilmesi, Finlandiya'dan Rusya aracılığıyla Basra Körfezi'ne ve Hindistan'a uzanan bir demiryolu güzergâhı olan 7.200 kilometrelik Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru'nu çok daha uygun hale getirecektir. Asgari sınır kontrollerine sahip yeni ve kaliteli bir demiryolu ağı, özellikle 1993'ten beri kapalı olan Ermenistan-Türkiye sınırı yeniden açılırsa, doğu-batı ticaretini de teşvik edecektir. Çin, Orta Asya, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında Güney Kafkasya üzerinden mallar taşıyan bir rota olan Orta Koridor'un çekiciliğini artıracaktır. Azerbaycan doğuda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nden ayrılmıştır. Nahçıvan'ın resmi olarak 459.000 kişilik bir nüfusu var, ancak rakamı teyit etmek zor. 2020 çatışmasının ardından, Azerbaycan'ın ana hedefi Nahçıvan'ı izole olmaktan kurtarmak ve Ermenistan üzerinden kara bağlantılarını yeniden kurmaktır. Bu, neredeyse Ermenistan'ın İran sınırındaki en güneyde bulunan Meğri bölgesinin 43 kilometrelik bir bölümünde büyük bir yeni ulaşım rotası inşa etmeyi gerektirmektedir. Bu potansiyel rota, uzun zamandır iki ülke arasında bir tartışma kaynağı olmuştur (Stronski, 2021).

Güney Kafkasya'nın üç büyük komşusunun her birinin anlaşmazlıklarda çıkarları bulunmaktadır. Türkiye, Azerbaycan'ı tamamen desteklemektedir ve Ermenistan toprakları üzerinden ülkeye sınırsız erişimde çıkarı bulunmaktadır. Hâlihazırda Türkiye'nin Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a ve Hazar Denizi'ne iyi bir geçiş yolu kullanmasına rağmen, Nahçıvan üzerinden yeni bir bağlantı daha hızlı olacak ve ova topografyasından geçecektir. Türkiye'nin Dağlık Karabağ'daki Kasım 2020 savaşında Azerbaycan'a başarılı desteği, Ankara'yı daha doğuda, Orta Asya'da yeni diplomatik ve ekonomik girişimlerde bulunmaya teşvik etmiştir (Trenin, 2021).

Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki düellonun merkez üssü durumundaki Orta Asya'da bulunan Afganistan'da 2021 yılında iktidar değişikliği yaşanmıştır. Washington'un Obama döneminde başlayan ve Trump döneminde hızla devam eden dış politikasındaki aktifliğinin düşüşe geçmesi, Biden yönetimi ile de devam etmiş, ABD' Afganistan'ı hızlıca terk etmiştir. Oluşan bu durum bölgede siyasi ve askeri bir boşluk doğurmuştur. Ortaya çıkan boşluk, diğer bölgesel ve küresel güçlerce doldurulup

doldurulamayacağı üzerine sorular sorulmaya başlanmıştır. Biden yönetimindeki ABD'nin Afganistan'dan aniden çekilmesi, sadece Taliban'ın iktidara dönmesinin hızlandırmış, aynı zamanda diğer ulusların da bölgede nüfuz kurmasının yolunu açmıştır. Afganistan, sadece imparatorlukların mezarlığı değil önemli bir jeopolitik kavşak noktasıdır. Bu, büyük güç rekabetinin olduğu bu çağda da devam etmektedir. Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesi Afganistan'ın çevresini etkileyecektir. Özellikle Türk devletleri, Pakistan, Hindistan ve Çin bu yeni jeopolitik kırılmadan bir hayli etkilenmesi kaçınılmazdır (De Waal vd., 2021).

ABD'nin çekilmesi, sadece Taliban'ın iktidara dönmesinin değil diğer ulusların da bölgede nüfuz kurmasının yolunu açmıştır. Dikkatler Çin, İran ve Rusya'nın oynayabileceği role odaklanmıştır. Bu bağlamda Türkiye, Afganistan üzerindeki nüfuzunu, Orta Asya'daki siyasi ve ekonomik genişlemesinde kilit bir faktör olarak görmektedir. Örneğin Çin, muhtemelen Türkiye'nin Afganistan'daki angajmanını kendi yararına şekillendirmek ve derinleştirmek isteyecektir. Pekin, Afgan ekonomisinin yeniden inşasına derinden dâhil olmayı hedeflemektedir. Bu hedef, Çin'in Sincan bölgesindeki baskı nedeniyle geçmişte yaşanan gerilimlere rağmen Çin hükûmetinin Taliban'a karşı yumuşak bir yaklaşım benimsemesine yol açmıştır. Türkiye ve Çin, sonunda bir tür ortaklık başlatabilir (Leonhardt, 2022).

ABD, Afganistan'daki kötü durumunun daha da kötüleşmesini istemediği sürece gelecekteki gelişmelere seyirci kalmayacağı tahmin edilebilir. Libya kaosa sürüklendiği esnada Türkiye de dâhil olmak üzere dış güçler taraf seçerken Washington müdahil olmamayı seçmiştir. ABD aynı hatayı Afganistan'da da yapmayacağı düşünülmektedir. Bu da bölgedeki ABD-Çin rekabetinin önümüzdeki yıllarda en çok hissedildiği ülke Afganistan olacaktır diyebiliriz.

Afganistan'da ikinci Taliban dönemi genel olarak Orta Asya ve Avrasya için ciddi sonuçlar doğuracaktır. Bu durum hem zorlukları hem de fırsatları beraberinde getirebilir. ABD, 11 Eylül 2001 saldırılarına yanıt olarak Afganistan'ı işgal etmiş ancak Washington daha geniş jeopolitik hedefleri işaret etmişti. Savaşın başlangıcından itibaren birçok kişi; Afganistan'ın, enerji zengini Orta Asya bölgesinde ABD nüfuzunu tesis etmek ve Rusya ve Çin'i oradan çıkarmak için bir sıçrama tahtası olabileceğine dikkat çekmişti (De Waal vd., 2021).

Tarih boyunca hem İngiltere'nin hem de ABD'nin dış politika ve güvenlik stratejisi, Avrupa veya Avrasya'da bir hegemonya veya kolektif hegemonyanın ortaya çıkmasını önlemeyi amaçlamıştır. Avrupa'da bu, Rus-Alman yaklaşmasının önlenmesini gerektirmiş ve Büyük Avrasya'da, Rus-Çin yaklaşmasına karşı mücadeleye damgasını vurmuştu.

Henry Kissinger bir açıklamasında: “Üç yüz yıl boyunca İngiliz liderler şu varsayımdan hareket ettiler: ‘Avrupa’nın kaynakları tek bir egemen güç tarafından kontrol edilirse bu güç, Büyük Britanya’nın denizlerdeki üstünlüğüne meydan okuyabilecek kaynaklara da sahip olur ve böylece onun bağımsızlığını tehdit eder.’ demiştir. Jeopolitik açıdan Amerika Birleşik Devletleri, aynı mantıkla Avrupa veya Asya’nın herhangi bir güç tarafından, hatta iki kıtanın da aynı güç tarafından egemenlik altına alınmasına direnmek zorunluluğunu hissetmiştir (De Waal vd., 2021). Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra Amerika Birleşik Devletleri, gücü maksimize etmeyi güvenliği maksimize etmeye eşitleyen hegemonik bir güvenlik stratejisi izlemiştir. Bu strateji, küresel hegemonyanın sürdürülebilirliğinin, ABD’nin gücüne meydan okuyabilecek bir devlet veya devletler grubunun ortaya çıkmasını önlemeye bağlı olduğunu açıkça belirlemiştir. Avrasya kıtasının merkezinde Rus ve Çin nüfuzunu kontrol altına alma hedefi, ABD merkezli demokratik Afganistan’ın gelişmesine katkıda bulunmuştur (De Waal vd., 2021). Afgan toprakları, büyük güçlerin Asya’nın çetin kalbinde sürdürdükleri büyük oyunların ateşini iki asırdan beri ölmektedir. ABD’nin Afganistan’dan hem aceleci hem de gecikmeli kaçışının daha şimdiden kayda değer bazı neticeleri olacaktır.

Afganistan’da Taliban’ın iktidarı ele geçirmesiyle yaşanan dramatik gelişmeler yeni bir jeopolitik ortamı şekillendirmektedir. ABD’nin Afganistan’dan çekilmesi, tek kutuplu dünya düzeninin bitişinin simgesi olarak değerlendirilebilir. Görünen o ki, ABD 2018 “Güvenlik Stratejisi’nde” belirttiği gibi, Rusya ve Çin ile rekabetini yenilemeye hazırlanmaktadır. ABD’nin 2019-2025 Orta Asya stratejisi ve Hint-Pasifik’e yönelik politikaları, Afganistan’dan çekilmenin yeni bir büyük güç rekabetine hazırlık olduğu fikrini destekler niteliktedir (Hook & Spainer, 2018, s. 295 – 297).

Pekin ile Moskova arasında uzun süredir devam eden sıfır toplamlı oyun, ABD ve NATO güçlerinin Afganistan’dan çekilmesi ile bir noktada sona erecektir. ABD’ye karşı birbirlerine tahammül eden bu iki büyük güç, Orta Asya’da artık bu dengeyi koruyamayabilecektir. Türkiye de Afganistan üzerinden Asya’daki bu büyük güç rekabetine katılarak ve boşluklardan yararlanarak bölgesel denge politikasını sürdürebilir, siyasi ve ekonomik kazanımlar elde edebilecek imkânlarla ulaşabilir.

ABD’nin Afganistan’dan çekilmesi, ABD’nin Çin ve Rusya’ya karşı tutumu nedeniyle jeopolitik konumları yeniden düzenleyecektir (Naumkin, 2021). Sonuç olarak, büyük güçlerin rekabeti Orta Doğu’daki maliyetli bölgelerden, daha diplomatik ve ticaret merkezli olan Asya’ya kayacaktır ancak bu değişiklik, bölge ve ülkelerle ilgili stratejik planların değerini düşürmeyecek, tam tersine büyük güç

mücadelesinin bir paydası olarak bu planları daha önemli hale getirecektir. Ancak bu gelişmeler, tek kutuplu bir dünya düzeninden ziyade, Çin ve Rusya liderliğindeki Asya ile ABD liderliğindeki Batı arasında yenilenen bir büyük güç yarışı çağını tanımlayacaktır (Diesen, 2021).

Türkiye'nin Afganistan'daki durumu ve Afganistan'ın stratejik önemi göz önüne alındığında bölgesel ve küresel anlamda yansımaları olacaktır. 2018'de açılan Lacivert Yolunun (Lapis Lazuli Koridoru)¹ canlanması jeopolitik anlamda önemli yansımaları olabilir. Bu yol Türkiye'nin limanlarını Afganistan'ın denizden Avrupa'ya açılan en önemli menfezi yapacaktır. O zaman Türkiye'nin eli ülke için hayati önemde olan iki menfez; havaalanı ve deniz, oradan da Avrupa'ya giden yol üzerinde olacaktır. Bu bölgesel oyuncular ve Afganistan'ın durumu üzerinde etkili olanlar arasında Türkiye'nin elini güçlendirecektir. Özellikle söz konusu yol çeşitli ülkeler için ekonomik bir koridor olsa da aynı zamanda coğrafi nüfuz ve siyasi etki konusunda bir dönüşüm meydana getirecek Afganistan'ın İran ve Pakistan gibi komşu ülkelere bağımlılığını azaltacak Rusya'nın nüfuzunu azaltabilen bir etki yapabilecektir (Graziosi & Carafano, 2021).

Bununla birlikte Türkiye'nin Afganistan'da üstleneceği askeri bir misyon ve bu misyona dayalı siyasi nüfuz girişimleri, bir ihtilaf durumunda Moskova'nın Türkiye'ye karşı harekete geçmesine neden olabilir. Çünkü Türkiye'nin NATO üyesi olması hasebiyle Afganistan üzerinden bölgedeki varlığı Orta Asya ve Türk devletleri üzerinde de Türkiye'nin nüfuzunu arttıracaktır. Fakat Rusya'nın Sovyet sonrası dönemde "yakın" olarak düşündüğü ve kendi sorumluluk alanı olarak gördüğü Orta Asya'da Türkiye'nin nüfuzunun genişlemesinden rahatsızlık duyabilecektir. Türkiye; Suriye, Libya ve Azerbaycan'da bölgesel olarak Rusya ile rekabetçi bir işbirliği içerisinde. Afganistan ve Orta Asya'da Türkiye'nin artan nüfuzu yukarıda zikredilen bölgelerde de etkilerini gösterebilme potansiyeline sahiptir (Diesen, 2021).

Türkiye ile Afganistan arasındaki ticaret hacmi 200 milyon doların altındadır. Çin'in Afganistan için Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki devasa madencilik, enerji, altyapı ve bölgesel yatırım projeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin askeri varlığıyla ölçeklenen rolünün maliyeti oldukça yüksektir (Kemal, 2021).

Türkiye'nin Afganistan'da siyasi, ekonomik ve diplomatik açıdan bir fırsat yakalaması ve risklerden kaçınması için, Afganistan'daki rolünü askeri varlığından ve havaalanı parantezinden kurtarması gerekmektedir. Aksi takdirde Afganistan'ı

¹ "Lacivert" ismi, Afganistan'ın lacivert taşlarının ve diğer değerli taşlarının 2000 yıldan fazla bir süredir oradan Kafkasya, Rusya, Balkanlar, Avrupa ve Kuzey Afrika'ya ihraç edildiği tarihi yoldan gelmektedir.

yeni büyük güç rekabeti döneminde Orta Asya için bir mihenk taşı haline getiremeyecektir (Kemal, 2021).

Bölgedeki önemli gelişmelerden birine de Kazakistan ev sahipliği yapmıştır. Kazakistan'da 14 Ocak 2022'de artan gaz fiyatlarının ardından başlayan protestolar, her ne kadar Kazak makamları 24 saat geçmesinin ardından gaz fiyatını indirerek eski rakama geri getirdiyse de protestolar güvenlik güçleriyle çatışmalara dönüşmüştür. Almatı olayların merkezine dönüşmüş, onlarca bina ve yer yağmalanıp, tahrip edilmiştir. Tahminlere göre ülkenin uğradığı zarar iki ile üç milyar dolar arasındadır (The Economist).

Devlet Başkanı Kasım Tokayev, Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne başvurdu. Barış gücü oluşturuldu ve şaşkıncu bir hızla Kazakistan'a sevk edildi. KGAÖ güçleri konuşlanmış, önemli hükümet binaları koruma altına alınmıştı. KGAÖ'nün desteğiyle Tokayev, ülkede yeniden düzen sağlandığını duyurdu. Barış gücü askerleri çatışmalara katılmamıştı, buna rağmen Batı medyasının pek çok mecrası, barış gücünün operasyonunu "Rusya'nın müdahalesi" diye nitelmiştir ("Kazakhstan's bloody turbulence will affect all of Central Asia", 2022).

Daha önce Orta Asya'daki rejimler arasında bir istikrar örneği olan Kazakistan da toplu gösteriler ve iç savaşa benzer koşulların ardından Rusya'ya her zamankinden daha fazla yakınlaşmış durumda olduğu belirtilmektedir. Ülke gösterilerle sarsılırken Moskova liderliğindeki Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ)² Kazak yönetimini desteklemek için asker göndererek pozisyonunu net şekilde göstermiştir. Kazakistan son durumda Avrasya ve Rus jeopolitiği içerisindeki gelişmelere son halka olarak eklenmiştir.

Ortalama gelirin Financial Times'a göre ayda 570 dolar civarında olduğu ve farklı bölgeler arasında ciddi gelir dağılımı sıkıntılarının gözüktüğü Kazakistan'daki kargaşa jeopolitik çekişme yanında iktidar çevrelerindeki iç çatışmalarla bağlantılı da olabilir (Karaoğlu). Nitekim devlet başkanı Tokayev, eski devlet başkanı Nazarbayev'e sadakatiyle tanınan ve uzun süredir Kazakistan istihbaratının başında bulunan Kerim Mesimov'u 5 Ocak'ta görevinden almış ve tutuklatmıştır. Keza Nazarbayev'i Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığı görevinden almış ve konseyin başkanlığını devralmıştır (Pitel, 2022).

Kazakistan'daki gelişmeler kuşkusuz Türkiye'yi ve Orta Asya'yı da yakından ilgilendirmektedir. Hem TDT üyesi olması hem de Türkiye ile son yıllarda her

² Ayrıntılar için bkz: "Collective Security Treaty of 15 May 1992", Collective Security Treaty Organization, 23. Nisan 2012, https://en.odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/,

alandaki ilişkilerini geliştiren Kazakistan bölgesel ve küresel anlamda da önemli bir ülke konumundadır. Ayrıca Kazakistan'ın Rusya ile de yakın olması Kazakistan'ı daha da dikkat çekici hale getirmektedir (Marshall, 2018, s. 27). Türkiye de son yıllarda Kazakistan'da camiler, çeşitli siyasi ve eğitim kurumları ve bilimsel projeler inşa etmiş ve ekonomik olarak yatırımlarını arttırmıştır. Türkiye uzun süredir Kazakistan'da etkili bir şekilde varlığını hissettirmektedir. Ankara'nın birçok yönden eski devlet başkanı Nazarbayev ile de sıcak ilişkileri mevcuttur. Krizden sonra Kazakistan Devlet Başkanı Tokayev'in yeni hükümeti oluştururken ülkedeki farklı siyasi güçlerin dengesini gözettiği görülmektedir. Çok yönlülüğün de dış politikanın temel ilkesi olarak kalacağı da tahmin edilmektedir (Grynszpan, 2022).

Kazakistan sadece Türkiye için çekici olmakla kalmamakta, aynı zamanda Orta Asya'nın en büyük ve en zengin ülkesi sayılmaktadır. Kazakistan, demir dışı ve demirli metaller, kömür, petrol ve en önemlisi uranyum kaynaklarına sahiptir. Aynı zamanda Kazakistan, Rusya ve Çin'e olan yakınlığı ile birlikte dünya haritası üzerinde önemli bir stratejik konuma sahiptir (Frantzman, 2022).

Kazakistan, 22 Aralık 2021'de Rusya ile bir güvenlik anlaşması imzalamıştı. Kazak Parlamentosu Rusya ile siber güvenlik, istihbarat ve terörle mücadelede işbirliğine odaklanan bir belgeyi onaylamış, kâğıt üzerinde anlaşma, Moskova'nın Orta Asya'daki ülkelerin hepsine uygulamak istediği bir anlaşma olması açısından önemlidir. Ayrıca Rusya-Kazakistan arasındaki ilişkinin düzeyinin anlaşılması için önemli bir veri olarak görülmektedir (De Waal vd., 2021).

2022 yılının ocak ayında Kazakistan'da gerçekleşen bu yeni gelişmeler, Türkiye'ye Orta Asya ülkelerine ve Rusya'ya etkileri olması kaçınılmazdır. Afganistan ve sonrasında Kazakistan'daki bu gelişmeler küresel ve bölgesel anlamda jeopolitik kırılmaların etkisinin hissedilmesinden kaynaklanmaktadır (Frantzman, 2022).

Türkiye bu ülkeleri soy, dil, din ve tarih bakımından doğal bir uzantısı olarak görürken, Rusya bu ülkeleri arka bahçesi ve NATO genişlemesi karşısında ilk savunma hattı olarak görmektedir (Marshall, 2018, s. 28-29). Türkiye'nin Türkçe konuşan ülkelerle etnik, dil ve kültür bağlarını canlandırmak suretiyle ilişkilerini güçlendireceğini açıklamasına ve TDT'nin vasıtasıyla siyasi ve ekonomik ilişkilerini güçlendirmesine rağmen, Rusya bu hamleleri kendisine karşı bir oluşum olarak görmektedir. Kazakistan'da yaşanan son krizde Kolektif Güvenlik Anlaşmasına istinaden hızlı bir şekilde Kazakistan'a askeri güç göndererek rahatsızlığını fiili olarak da göstermiştir (Tavşan, 2021).

Rusya Türkiye'nin bölgedeki artan nüfuzu, kaçınılmaz olarak statüsünde bir düşüşe yol açmasından endişe duymaktadır. Daha önceleri de belirttiğimiz gibi Türkiye; Suriye, Libya ve Azerbaycan'da bölgesel olarak Rusya ile rekabetçi bir işbirliği içerisinde. Bu rekabet alanlarına Afganistan ve Kazakistan da eklenmiş ve en sonunda da Ukrayna bu seriye eklenmiştir.

Kazakistan gibi Orta Asya ülkeleri Türkiye ile sadece kültürel yakın ilişkiler içinde değildir. ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi, bu Orta Asya ülkelerinin güvenlik baskısı altına girmesine neden olmaktadır. Onlar ayrıca bölge dışındaki büyük güçlerin, Çin ve Rusya'nın sürekli artan etkisini dengelemeye çalışmaktadırlar. Sonuç olarak da bu, Orta Asya ülkeleri ile Türkiye'yi aynı amaç doğrultusuna itmektedir.

TDT' nin varlığı bölgesel hatta küresel jeostrateji üzerinde küçümsenmeyecek bir etki oluşturmakta ve dış dünyadan büyük ilgi görmektedir. Özellikle Rusya'nın tepkisi güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni TDT' nin Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütünün (KGAÖ) iç birliğine zarar vereceği düşüncesidir ("Kazakhstan's bloody turbulence", 2022).

Çin'in hızlı küresel yükselişi, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa ülkeleri hükümetleri için yeni zorluklar yaratmıştır (Öğütçü, 2020, s. 164). Pekin, Batı'ya bir alternatif sunmakta ve ekonomik kalkınma arayan ülkelere hazır çözümler önermektedir. Çin, kendi ekonomik, politik ve yumuşak güç etkisini uygulamak için kırılgan devlet kurumları ve zayıf sivil toplum gibi yerel kırılganlıklardan ve zayıflıklardan da yararlanmaktadır (De Waal vd., 2021).

Kazakistan, Orta Asya'daki en güçlü, istikrarlı ve başarılı devlet olarak görülüyordu (Marshall, 2018, s. 27). Ancak bölgedeki beş ülke de ekonomik sorunlarla karşı karşıya ve siyasi zorluklara sertlikle karşılık veren kırılgan rejimlere sahipler. Kazakistan'daki bu yaşananlar diğer kırılgan ülkelere de yansı riski mevcuttur. Orta Asya'nın istikrarsız olma durumu Çin'i de endişelendirmektedir ve Çin bölgedeki yaşanan gelişmeleri yakından takip etmektedir.

2019'da, "Çin Orta Asya'daki en büyük yatırımcı haline gelmiş, Çin'in himayesindeki yerel yönetimler, özellikle de Şi'nin 2013'te Bir Kuşak Bir Yol Girişimini ilan ettiği strateji Kazakistan'da benimsenmiştir (Petersen, 2013). Özetle Çin, Orta Asya üzerinden Avrupa ve Orta Doğu'ya uzanan bir köprü inşa etmek istiyor.

Keza Rusya, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol Girişiminin" altyapı yatırımlarını çekmek için topraklarından geçmesini tercih etmektedir. Rusya, Çin'den Avrupa'ya ve Avrupa'dan Çin'e yapılan ticarete önemli bir pay istemektedir

(Öğütçü, 2020, s. 163). Trans-Sibiryâ demiryolu ve karayolu projesinin yenilenmesinin nedenlerinden biri de budur. Rusya'nın bir diğêr beklentisi de Avrupa'ya gitmek üzere Kazakistan'a gelecek Çin mallarının kendi topraklarından, güney güzergâhı yerine kuzey güzergâhını kullanarak geçmesidir. İnan, Kazakistan sınırındaki Türkmenistan ile de yeni anlaşmalar aramakta olmasının sebebi de bu güzergâhtan pay almak istemesidir ("Iran, Turkmenistan Sign Nine Cooperation Documents", 2022).

Kısacası, birçok ÷lke Kazakistan'da bundan sonra ne olacağıyla ilgilenmektedir. Kargaşâ ve protestolar, Rusya, Çin, İnan ve Türkiye'nin yoğun ilgi göstermesine ve istikrarsızlığın komşu ÷lkelere yayılabileceğine dair herhangi bir hissiyata karşı dikkatli olmalarına yol açacaktır.

Orta Asya ÷lkelerinin her birinin farklı güvenlik sorunları mevcuttur. Örneğın, Ocak 2022'de Kazakistan'da ayaklanmalar meydana geldiğinde Pekin olaylara müdahale etmezken, Rusya, Kazakistan'a Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü askerlerini göndermiştir (Frantzman, 2022).

Rusya, Orta Asya'ya Çin kadar yatırım yapmamıştır. Çin, bu alanda lider görünmektedir. Öyle anlaşılmaktadır ki Rusya Orta Asya ÷lkelerinin güvenliğinden sorumlu olmak istemektedir. Bu durumdan Çin de faydalanmak istemekte, Pekin yönetimi böylelikle Çin'in söz konusu ÷lkelerdeki yatırımını da korumuş olacağını düşünmektedir. Pekin, Orta Asya ÷lkelerinin güvenliğine para harcamadan bölgedeki yatırımlarını Rusya sayesinde korumuş olmayı hesaplamaktadır.

Çin, ayrıca Orta Asya ÷lkelerinin ulaşım imkânlarından yararlanarak Avrupa'ya mal ihraç etmektedir (Brands). Daha önce kullandığı Rusya yolu, Ukrayna savaşı nedeniyle Çin için pek elverişli görünmemektedir. Avrupa'nın sert yaptırımları, Rusya'nın transit ÷lke statüsünü zayıflatmıştır. Fakat Rusya ve Çin stratejik ortak olarak gör÷lseler de Orta Asya'daki çıkarları farklılık barındırabilmektedir. Orta Asya ÷lkeleri ekonomik olarak Çin'e bağımlı hale gelmesi, Rusya'nın bölgesel çıkarlarıyla örtüşmemektedir (De Waal vd., 2021).

SONUÇ

Gerek bölgesel gerekse küresel gelişmeleri derinden etkileyen 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında ABD öncülüğünde Afganistan'a askeri operasyon başlatılması ve yine ABD'nin Afganistan'dan 2021'de çekilmesi, Çin tarafından başlatılan Bir Kuşak Bir Yol projesi Soğuk Savaş sonrası küresel düzenin farklı bir rotaya girdiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Rusya'nın yakın coğrafyasına yaptığı müdahaleler (Gürcistan, Ukrayna gibi) Azerbaycan'ın 2020'de 44 günde elde ettiği zaferle 30 yıllık işgali

sonlandırması gibi önemli jeopolitik kırılmalar yaşanmıştır. ABD ve Çin arasında yaşanan küresel jeopolitik rekabet ile birlikte, bu rekabetin yaşandığı bölgelere çeşitli yansımaları olmaktadır.

Azerbaycan-Ermenistan savaşı, ardından Afganistan'daki 2021' deki iktidar değişikliği ve Kazakistan'da yaşanan olaylar dikkatleri Orta Asya coğrafyasına toplamıştır.

Türkiye'nin Dağlık Karabağ'daki Kasım 2020 savaşında Azerbaycan'a başarılı desteği, Ankara'yı daha doğuda, Orta Asya'da yeni diplomatik ve ekonomik girişimlerde bulunmaya teşvik etmiştir.

1945-1991 dönemi ABD-Sovyet mücadelesine dayanmaktaydı ve iki ülke arasında küresel bir ideolojik ve stratejik çatışma olan Soğuk Savaş egemen olduğu bir dönem yaşanmıştır. 1991-2022 ise birden fazla gücün jeopolitik mücadelesine sahne olmaktadır. Teröre karşı küresel mücadele, Avrupa Birliği'nin genişleme hamleleri, Arap Baharı süreci, Çin'in gücünü artırması, Rusya'nın jeopolitik hamleleri hepsi 1991-2022 yılları arasında yaşanmıştır. Nedeni ne olursa olsun 1991'de başlayan dönem bitmekte ve yeni bir dönem başlamaktadır. Bu yeni dönemde ABD-Çin arasındaki jeopolitik mücadele başrolde olacaktır. Bu jeopolitik mücadelenin önemli bir kısmı Orta Asya, Türk devletleri, Türk Devletler Teşkilatı üyelerinin bulunduğu coğrafyada yaşanmaktadır ve yaşanacaktır.

Türkiye'nin de son dönemde Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerinin derinleşip gelişmesi, ABD-Çin-Rusya arasındaki jeopolitik çekişmenin de etkisiyle daha da dikkatle izlenmektedir.

Türkiye Orta Asya'daki ekonomik ve siyasi platformlarında dengeli bir yaklaşım izleyerek süreçleri kendisinin ve TDT' nin çıkarları doğrultusunda yönlendiren bir politika yürütmektedir. Ankara, Orta Asya'da etki alanını artırmak için çeşitli araçlar kullanmaktadır. Bölgeye yönelik pragmatik ve yapıcı yaklaşımı Ankara'nın konumunu güçlendirmesini sağlamaktadır.

Türkiye'nin Orta Asya'ya dönüşü ve Türk devletleriyle çok taraflı işbirliği, pragmatik ekonomik ve jeostratejik güdüler tarafından yönlendirilmektedir

Türkiye, Batı'dan daha fazla özerklik elde etmek, bölgesel etkisini genişletmek ve büyük güçler Rusya ve Çin ile bölgesel güçlere karşı ağırlık oluşturmakla ilgilenmektedir. Kısacası Türkiye bu yeni küresel dönemde bölgesel siyasette ve dünya siyasetinde daha da önemli bir aktör olmak istemektedir.

EXTENDED SUMMARY

Having the second largest army in NATO, Turkey has always been in strategic discussions, especially its relations with its close neighbors from the Balkans to the Caucasus and Central Asia, and from the Mediterranean to the Middle East.

The region where the global and regional policy reflections of the geopolitical struggle between the USA and China are most felt is the Central Asian region. The deepening and development of Turkey's relations with the Central Asian countries in the recent period, with the effect of the geopolitical conflict between the USA, China, and Russia, is being watched more carefully. Turkey wants to be even more influential in a region that Russia traditionally regards as its area of interest and China is rapidly entering. This step of Ankara naturally disturbs Moscow and Beijing. However, conflicting interests and geopolitical developments in the region make Turkey more prominent. In particular, the geopolitical conflict between the US, Russia, and China creates opportunities for Turkey and this situation has reflections on the Turkish World. Turkey, Azerbaijan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Kazakhstan as full members, and Turkmenistan and Hungary as observers, the Organization of Turkic States extends from Europe to China, further increasing the importance of Turkey and OTS.

Turkey wants to be even more influential in a region that Russia traditionally regards as its area of interest and China is rapidly entering. Although the attitudes of Russia and China on some issues overlap, it is not possible to call these countries allies.

China, which is second in the world economically, is also a frightening power for Russia. In other words, China poses a threat to Russia due to its population, economic power, and territorial claims. In addition, Russia and China, which have common borders, have conflicting interests in neighboring countries.

These states, which are the second and third largest military powers in the world, are trying to prevent each other at some point, even though they do not intend to enter an open war. Turkey's entry into Central Asia has the potential to create opportunities for Turkey in this context. After the terrorist attacks of September 11, 2001, which deeply affected both regional and global developments, the US-led military operation in Afghanistan and the withdrawal of the USA from Afghanistan in 2021, the One Belt One Road project initiated by China, the post-Cold War global order took a different route. appears to have entered.

In addition, Russia's interventions in its close geography (such as Georgia, Ukraine) have experienced important geopolitical breaks such as ending the 30-year occupation with the victory of Azerbaijan in 2020 in 44 days. With the global geopolitical competition between the US and China, this competition has various reflections on the regions where it is experienced. The Azerbaijan-Armenia war, then the change of power in Afghanistan in 2021, and the events in Kazakhstan drew attention to the geography of Central Asia. Turkey's successful support for

Azerbaijan in the November 2020 war in Nagorno-Karabakh encouraged Ankara to pursue new diplomatic and economic initiatives further east in Central Asia. The deepening and development of Turkey's relations with the Central Asian countries in the recent period, with the effect of the geopolitical conflict between the US, China, and Russia, is being watched more carefully.

Turkey is interested in gaining more autonomy from the West, expanding its regional influence, and countering the regional powers with the great powers Russia and China. In short, Turkey wants to be an even more important actor in regional and world politics in this new global era.

KAYNAKÇA

ARAŞTIRMA ESERLERİ

- Arık, U. (2013). *Dünyaya bakış*. İstanbul: İleri Yay.
- Aydın, M. (2001) .Kafkasya ve Orta Asya'yla ilişkiler. *Türk Dış Politikası 2. Cilt* (Ed. Baskın Oran) . İstanbul: İletişim Yay.
- Aydın, M. (2006). Türkiye'nin Orta Asya politikaları. (der. Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan), *Beş deniz havzasında Türkiye*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Amineh, P. & Houweling, H. (2004). *Central Eurasia in global politics: conflict, security and development*. Brill Academic Pub, Leiden.
- Amirbek, A. & Anurbekuly, A. & Makhanov, K. (2017). Türk dili konuşan ülkeler entegrasyonu: tarihsel geçmişi ve kurumsallaşması. *ANKASAM Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(3). 164-204.
- Balcı, A. & Mış, N. (2008). Turkey's role in the alliance of civilizations: a new perspective in Turkish foreign policy. *Turkish Studies*, 9(3). 387-406.
- Kalkan, D. (2020). *Soğuk savaş dönemi sonrasında Türk dış politikasında enerji güvenliği ve Azerbaycan*. Ankara: Sonçağ Yayınları
- Marshall, T. (2018). *Coğrafya mahkûmları*. İstanbul: Epsilon Yay.
- Öğütçü, M. (2020). *Yeni dünyanın gizli şifreleri*. İstanbul: Destek Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Brands, Hal. "Why superpower crises are a good thing" *Foreign Policy*. 5 Ağustos 2022. <https://foreignpolicy.com/2022/08/05/superpower-crisis-china-russia-cold-war-geopolitics-strategy/> . (Erişim tarihi: 06.08.2022).
- Caspian News "Iran, Turkmenistan sign nine cooperation documents" .. 16 Haziran 2022. <https://caspiannews.com/news-detail/iran-turkmenistan-sign-nine-cooperation-documents-2022-6-16-0/> (Erişim tarihi: 25.08.2022).
- Collective security treaty organization "collective security treaty of 15 may 1992", 23 Nisan 2012, https://en.odkb-csto.org/documents/documents/dogovor_o_kollektivnoy_bezopasnosti/, (Erişim tarihi: 25.06.2022).
- Çetinkaya, Behlül. "Türk devletleri teşkilatı, Burkina Faso ve Togo'ya Kovid-19 aşısı hibe etti". *Anadolu Ajansı*. 6 Ekim 2021 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-devletleri-teskilati-burkina-faso-ve-togoya-kovid-19-asisi-hibe-etti/2440341> (Erişim tarihi: 25.07.2022).
- Da Wall, T. "In the South Caucasus, can new trade routes help overcome a geography of conflict" *Carnegie Europe*. 8 Kasım 2021. <https://carnegieeurope.eu/2021/11/08/in-south-caucasus-can-new-trade-routes-help-overcome-history-of-conflict-pub-85729> (Erişim tarihi: 18.07.2022).
- De Waal, T. & Stronski, P. & Brattberg, E. & Le Corre, P. "China's influence in southeastern, central, and eastern Europe: Vulnerabilities and Resilience in Four Countries". *Carnegie Endowment For International Peace*. 13 Ekim 2021. <https://carnegieendowment.org/2021/10/13/china-s-influence-in-southeastern-central-and-eastern-europe-vulnerabilities-and-resilience-in-four-countries-pub-85415> . (Erişim tarihi: 15.07.2022).

- Diesen, G. "Central Asia and Eurasia after the fall of Kabul". *Valdai*. 6 Eylül 2021. <https://valdaiclub.com/a/highlights/central-asia-and-eurasia-after-the-fall-of-kabul/> (Erişim tarihi: 10.07.2022).
- Frantzman, S. "Kazakhstan protests will cause concern in nearby authoritarian states". *The Jerusalem Post*. 5 Ocak 2022. <https://www.jpost.com/international/article-691667> (Erişim tarihi: 20.07.2022).
- Graziosi, S. & Carafano, J. "Turkey's risky Afghanistan strategy, *The Heritage Foundation*. 29 Eylül 2021. <https://www.heritage.org/middle-east/commentary/turkeys-risky-afghanistan-strategy> (Erişim tarihi: 25.07.2022).
- Grynszpan, Par E. "Le Kazakhstan opère un rapprochement stratégique avec la Turquie". *Le Monde*. 5 Ocak 2022. https://www.lemonde.fr/international/article/2022/01/05/le-kazakhstan-opere-un-rapprochement-strategique-avec-la-turquie_6108274_3210.html (Erişim tarihi: 22.07.2022).
- Hook, S. & Spanier, J. *Amerikan dış politikası*. çev. Özge Zihnioğlu. İstanbul: İnkılap Kitapevi. 2018.
- İpek, C. *Frankofoni ile Türk Konseyi'nin mukayesesi*. Nobel Yayıncılık. 2019.
- Karaoğlu, O. 'Küresel ve Bölgesel İlişkilerde Avrasya Jeopolitiği ve Rusya', *Panorama, Çevrimiçi Yayın*, 2 Şubat 2021, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/02/02/kuresel-ve-bolgesel-iliskilerde-avrasya-jeopolitigi-ve-rusya/> . (Erişim tarihi: 06.08.2022).
- Kemal, L. " Turkey's role in Afghanistan: a major risk". *Al Jazeera Center For Studies*, 29 Ağustos 2021. <https://studies.aljazeera.net/en/analyses/turkeys-role-afghanistan-major-risk> (Erişim tarihi: 25.07.2022).
- Leonhardt, D. "A new Axis" *The New York Times*. 9 Şubat 2022. <https://www.nytimes.com/2022/02/09/briefing/china-russia-alliance.html> (Erişim tarihi: 05.07.2022).
- Naumkin, V. "Türkiye, Türk dili konuşan halkları birleştirebilir mi?". *Şarkul Avsat*. 19 Mayıs 2021. <https://turkish.aawsat.com/home/article/2980936/vitaly-naumkin/t%C3%BCrkiye-t%C3%BCrk-dili-konu%C5%9Fan-halklar%C4%B1-birle%C5%9Ftirebilir-mi> (Erişim tarihi: 02.07.2022).
- Naumkin, V. "ABD ve NATO kuvvetlerinin Afganistan'dan çekilmesi komşularına ne getirecek?" *Şarkul Avsat*. 21 Nisan 2021. <https://turkish.aawsat.com/home/article/2931446/vitaly-naumkin/abd-ve-nato-kuvvetlerinin-afganistandan-%C3%A7ekilmesi-kom%C5%9Fular%C4%B1na-ne> (Erişim tarihi: 20.07.2022).
- Önen, A. "Turkic Council rebranding reflects Turkey's hopes to broaden ties in Asia" *South China Morning Post*, 9 Şubat 2022 <https://www.scmp.com/comment/opinion/article/3166207/turkic-council-rebranding-reflects-turkeys-hopes-broaden-ties-asia> (Erişim tarihi: 20.07.2022).
- Petersen, A. "China is pivoting to Central Asia —but is Washington paying attention?". *The Atlantic*. 28 Ekim 2013. <https://www.theatlantic.com/china/archive/2013/10/china-is-pivoting-to-central-asia-but-is-washington-paying-attention/280921/> (Erişim tarihi: 23.07.2022).

- Pitel, L. "Kazakhstan unrest shows Erdogan that Putin is still the regional 'big boss'. *Financial Times*. 25 Ocak 2022. <https://www.ft.com/content/7cfbf1c9-d7e5-4329-9e8d-7dfb031b1e71> (Erişim tarihi: 05.07.2022).
- Stroński, P. "The shifting geography of the South Caucasus". *Carnegie Moscow Center*. 23 Haziran 2021. <https://carnegieendowment.org/2021/06/23/shifting-geography-of-south-caucasus-pub-84814>. (Erişim tarihi: 12.07.2022).
- Tavşan, S. "Turkic world' wants a voice in the new global order". *Nikkei Asia*. 13 Kasım 2021. <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/Turkic-world-wants-a-voice-in-the-new-global-order> (Erişim tarihi: 25.07.2022).
- The Economist. "Kazakhstan's bloody turbulence will affect all of Central Asia". 13 Ocak 2022. <https://www.economist.com/briefing/2022/01/13/kazakhstans-bloody-turbulence-will-affect-all-of-central-asia> (Erişim tarihi: 25.08.2022).
- Tomar, C. "Türk Dili Konuşan Ülkelerden Türk Devletlerine". *Anadolu Ajansı*. 15 Kasım 2021. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turk-dili-konusan-ulkelerden-turk-devletlerine/2421214>, (Erişim tarihi: 15.07.2022).
- Trenin, D. "One Year On: Russia and the South Caucasus After the Karabakh War"., *Carnegie Moscow Center*. 18 Kasım 2021. <https://carnegiemoscow.org/commentary/85811> (Erişim tarihi: 20.07.2022).
- Yaman, E. "Türk Dünyasında Dil Birliği". *Yeni Türkiye Dergisi*. Yıl 3 Sayı 15 ss 180-210.1997
- Türk Devletler Teşkilatı, *Türk Devletler teşkilatı organizasyon tarihçesi*, <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>, 2021. (Erişim tarihi: 28.07.2022).
- Türk Devletler Teşkilatı, *Türk dili konuşan ülkeler işbirliği konseyi'nin kurulmasına dair Nahçıvan anlaşması*, 2009. <https://www.turkkon.org/tr/temel-belgeler>, (Erişim Tarihi: 08.07.2022).
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı. Orta Asya ülkeleri ile ilişkiler, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>.
- Türkiye Kazakistan iş konseyi bilgi notu, DEİK, 2022. <https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleleri-turkiye-kazakistan-is-konseyi?pm=28&sm=raporlar> (Erişim tarihi: 25.07.2022).
- TÜİK. "Uluslararası göç istatistikleri, 2019". <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Göç-Istatistikleri-2019-33709>